

Юридичні та політичні механізми врегулювання державно-церковних відносин в Україні

Поняття “помісна церква” має різні значення в різних віросповіданнях і деномінаціях християнства. У самому широкому сенсі – це означення, котре застосовується для характеристики всієї повноти певної церковної структури, як у православ’ї. На іншому полюсі – це лише окрема місцева громада, як це є в ряді протестантських віросповідань, бо ж за їхнім означенням потрібно слідувати біблійному принципу: “Бо де двоє або троє в Ім’я Моє зібрані, – там Я серед них” (Мт. 18:20). У даному випадку ми вживаємо поняття “помісна церква”, котре чітко зафіксоване нормами канонічного права Православної Церкви й однаково розуміється у всіх міжнародно-правових документах. (Всілякі політико-церковні спекуляції й умисні перекручення на догоду певним державам і церквам тут не розглядаються).

Отже, **статус помісності** у Православній Церкві тісно пов’язаний зі здобуттям Церквою автокефального (з давньогрец. - самоочолюваного) тобто незалежного устрою. Іншими словами, помісною може бути обов’язково лише автокефальна Церква. Власне, у строгому юридичному розумінні в православ’ї поняття “церква” означає релігійну організацію з канонічно довершеною ієрархією, котра має право вступати в рівноправні відносини з іншими суб’єктами міжнародного церковного права. Тут цілком доречно аналогія з суверенними державами як суб’єктами міжнародного права та їхніми органами, правоздатність яких легітимується не лише національними правовими системами, але й нормами міжнародного права. Звідси випливає, що якщо, наприклад, УРСР була квазідержавою, то УПЦ МП є навіть не квазіцерквою. Вона - лише територіальний округ іншої Церкви з деякими елементами місцевого самоуправління (навіть не в статусі автономії), котрі Церква, яка їх надала, має право змінювати чи забрати. В той же час УПЦ МП має статус багато нижчий статусу УРСР часів радянської імперії.

Адже УРСР все таки була членом ООН, а тим самим бодай номінально була представлена у міжнародному співтоваристві. УПЦ МП сьогодні не має навіть статусу автономної церкви, тобто вона в статусі звичайної Київської губернії ще часів Російської імперії до Жовтневого перевороту 1917 року. (Треба бути свідомим цього страшного ступеня інтегрованості українського громадянства в російську шовіністичну церковно-політичну імперію!).

Відтак УПЦ МП не має права виступати навіть номінально на міжнародній арені. Вона не є членом Всесвітньої Ради Церков (це можна порівняти з ООН релігійних організацій), а ні членом Конференції Європейських Церков (теж саме, що для суверенних держав Рада Європи, не говорячи вже про Європейський Союз) тощо. Одним словом для міжнародного релігійного співтовариства Україна відсутня на конфесійній карті світу. Весь потенціал десятків мільйонів православовіруючих українських громадян працює на авторитет та імідж Росії. Росія нібито представляє інтереси України у всіх міжнародних релігійних організаціях. Насправді ж за рахунок нашого духовно-релігійного потенціалу Росія має змогу займати лідируючі позиції у світі.

До речі, якби всі гілки православних в Україні об’єдналися в одну Церкву, вона стала би найбільшою серед усіх православних Церков світу. Це є також однією з причин, котрі заставляють не лише церковний і політичний істеблішмент, а й дипломатію та спецслужби Росії працювати на розкол й упослідження українських православних.

Ще раз наголошуємо, що авторитет і вплив у міжнародному релігійному співтоваристві реалізується не лише базуючись на кількості запасів нафти чи газу в надрах певної держави (порівняти, наприклад, Ватикан і Росію). Дуже важливою є апостольська спадковість і давність традиції. В Україні ці обидва чинники є. За церковним переказом апостол Андрій Первозваний (тобто сучасник Ісуса Христа) освятив Київські гори. А Московська митрополія самочинно (неканонічно!) відділилася від Київської аж 1448 року. Ясно, що ні про яких живих апостолів Христових ітися вже не могло.

Тому втрата для Москви апостольської спадковості Києва рівнозначна самовбивству. Саме тому Московський патріархат ніколи добровільно не відпустить Україну. Тим паче, що свого часу він не лише по-зłodійськи відділився від Києва, а знову ж таки злочинно обманом і силою підпорядкував собі Київ спочатку за Богдана Хмельницького політично, а через 30 років і духовно – загарбавши Київську Митрополію під Москву. Щодо чинника давності традиції можна нагадати ще й такі факти. Лиш вперше Москва згадується в Іпатіївському літописі під 1147 роком. А того ж таки 1147 року у Києві вже вдруге був поставлений на Митрополичий престол русич Климент Смолятич (першим був Іларіон 1051-1054 рр.).

* Завідувач відділу гуманітарної політики Національного Інституту стратегічних досліджень, к. філос. н., доцент.

Таким чином УПЦ ще треба пройти дуже довгий шлях щоби здобути автокефалію і стати українською в рівень з національними церквами інших народів світу. Адже поняття “помісна церква” фіксує органічний зв’язок між місцевою релігійною інституцією конкретного окремого народу та державотворчими і націєтворчими процесами. Отож, коли говоримо про утвердження Української Помісної Православної Церкви, то маємо на увазі конституювання саме національно орієнтованої інституції, незалежної від будь-яких зарубіжних релігійних центрів.

До речі, поняття “конституювання” має чітке значення і точний зміст (від лат. - постійний). Конституювання значить упостійнення, себто здобуття статусу, котрий є, умовно кажучи, найдосконалішим, а відтак у розумінні Церкви - вічним. Таким є лише статус організації, котра має завершену структуру, самостійне управління, нікому не підпорядковується й має право рівних зносин з такими ж суб’єктами означеної діяльності. У Церкві такий стан єдиноможливий при статусі помісності, що з необхідністю передбачає канонічно довершену ієрархію та здобуття автокефалії.

Для Церкви це є доконечна вимога позаяк, на відміну від світських структур державної влади, суду, політики чи бізнесу, у Церкви немає абсолютно ніяких посередників і партнерів. Адже вона одночасно виконує функції всіх гілок влади та охоплює не лише Землю, а й Небо. Тобто Церква складається з двох частин: на Землі – “Церква, яка бореться”, а на Небі, – “Церква, яка торжествує”. Головою цілої Церкви є Христос. Ось чому Він сам “є Шлях і Істина, і життя” (Ів. 14: 6), а, згідно зі вченням Церкви, вона “є Тіло Христове” (Кол. 1: 24).

Якось З. Бжезинський наголосив, якщо домінуюча в країні церква більш ніж на 20% контролюється ззовні, то ні про яку незалежність держави не може йти мова. Україна, як відомо, номінально держава православна. Але майже 70% її православних осередків знаходяться у юрисдикції УПЦ МП – структури, підпорядкованої РПЦ. Таким чином, проблема утвердження Української Помісної Православної Церкви – проблема із розряду тих, які безпосередньо стосуються стратегії суверенного розвитку й національної безпеки України.

Питання щодо утвердження Помісної Православної Церкви впродовж доби незалежності України перейшло у розряд перманентно актуалізованих. Як переконає безпосередній життєвий досвід, на ниві розв’язання означеної проблеми має місце рух з хвилеподібною амплітудою: періоди відносного затишку змінюються сплесками активності. Що стосується останніх, то вони спостерігалися на початку 90-х, на рубежі століть – XX і XXI – та після перемоги Помаранчевої революції. При цьому змінювався і сам формат бачення ідеї конституювання Української Помісної Православної Церкви. Найперше передбачалося, що Російська православна церква надасть цілковиту автокефалію Українській православній церкві Московського патріархату. Однак сподівання не виправдалися. Не допомогли й особисті звернення Президента України Л. Кравчука до Московського патріарха Алексія II. Небажання Москви надати правдиву самостійність УПЦ МП та прямі інспірації утворили розкол у православному середовищі нашої держави. В Україні з’явилися три юрисдикції православ’я – УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ. Довелося уже між ними шукати порозуміння та виробляти формулу об’єднання. Цей процес зійшов нанівець у 2001 році після заяв Московської патріархії стосовно неможливості конструктивно співпрацювати з розкольницькими структурами, до яких зараховувались як УПЦ КП, так і УАПЦ. Подібною позицією РПЦ “поставила хрест” на варіанті об’єднання трьох православних юрисдикцій України у відповідну Помісну Церкву.

Спроби порозумітися з Москвою були достеменно приречені на невдачу. І справа навіть не у відсутності належної політичної волі у попереднього керівництва Української Держави, а в тому, що наявність Помісної Православної Церкви в Україні не відповідає національним інтересам Російської Федерації. З боку Росії докладалися та й продовжують докладатися зусилля, аби не допустити єднання українського православ’я. Імперська позиція РПЦ переконає в необхідності пошуку інших шляхів творення Помісної Православної Церкви в Україні, відмінних від тих, котрі роблять виключний акцент на досягненні відповідних домовленостей з Московським патріархатом. Найкращий з них – опертися на православ’я Київської традиції та інтенсифікувати його діалог з Повнотою світового православ’я (передусім із Вселенським Патріархом) за сприяння Держави.

Більш-менш реальна нагода діяти за окресленим сценарієм з’явилася після перемоги на президентських виборах-2004 В. А. Ющенка. Обидва репрезентанти Київської православної традиції – УПЦ КП й УАПЦ – під час виборчих перегонів засвідчили свою патріотичну, державницьку позицію, давши тим самим українській владі підстави розглядати їх як фундамент майбутньої Української Помісної Православної Церкви. Відтак, і з боку керівництва Держави, і з боку ієрархів обох церков почали здійснюватися конкретні кроки стосовно реалізації проекту під назвою “Українська Помісна Православна Церква”.

Якщо спробувати відтворити логіку цього процесу крізь призму подій, то матимемо наступну картину:

- 21-22 лютого 2005 року в Києві під головуванням Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета (Денисенка) пройшло спільне засідання Священного Синоду і Вищої Церковної Ради УПЦ Київського патріархату. Було ухвалено два звернення - до УПЦ МП і до УАПЦ. Зокрема, УАПЦ пропонувалося об'єднатися з УПЦ КП в Помісну Українську Православну Церкву. Від УПЦ МП Філарет зажадав припинення ворожнечі, яку вела ця церква з УПЦ КП за часів старої влади і продовжує вести досі;

- 5 березня Президент В.Ющенко, виступаючи на установчому з'їзді партії "Народний союз "Наша Україна", висловив впевненість у тому, що в Україні буде створена Помісна Православна Церква;

- 16 березня держсекретар Олександр Зінченко зустрівся у Стамбулі з Константинопольським Патріархом Варфоломієм, передавши йому запрошення Президента України Віктора Ющенка відвідати Київ. У ході зустрічі обговорювалися актуальні питання церковного і світського життя. Очолована О. Зінченком українська делегація одержала Благословення від Вселенського Патріарха на добрі справи в ім'я України;

- 24 березня Президент України Віктор Ющенко прийняв делегацію Священного Синоду Константинопольського Патріархату – архієпископа Скопелоського Всеволода (Майданського), який очолює Західну єпархію Української Православної Церкви в США, та єпископа Телмиського Іларіона (Рудника) - вікарія митрополита Португалії та Іспанії. На зустрічі обговорювалася тема Помісної Православної Церкви в Україні й піднімалося питання необхідності гармонізації міжконфесійних відносин;

- на початку червня Акт про початок об'єднання Української Православної Церкви Київського Патріархату й Української Автокефальної Православної Церкви підписали в Тернополі протоєреї УПЦ КП Анатолій Зінкевич і УАПЦ Михайло Левкович;

- 8 червня у Стамбулі Президент України Віктор Ющенко зустрівся з Вселенським патріархом Варфоломієм I. Глава Української Держави наголосив на тому, що "сьогодні українське суспільство чекає на створення Єдиної Помісної Православної Церкви";

- 11 серпня 2005 р. у Києві, в приміщенні Патріархії УАПЦ, пройшла зустріч Патріарха УПЦ КП Філарета (Денисенка) з предстоятелем УАПЦ Митрополитом Мефодієм (Кудряковим). Йшлося про початок процесу об'єднання цих двох церков;

- 15 вересня 2005 р. з благословення предстоятелів Української Православної Церкви Київського Патріархату і Української Автокефальної Православної Церкви у Києві відбулося спільне засідання повноважних Комісій з об'єднання церков від Української Православної Церкви Київського Патріархату і Української Автокефальної Православної Церкви. В результаті роботи Комісії прийшли до спільного бачення необхідності та шляхів об'єднання УПЦ КП і УАПЦ в єдину Помісну Українську Православну Церкву;

- 29 вересня 2005 р. з благословення предстоятелів Української Православної Церкви Київського Патріархату і Української Автокефальної Православної Церкви у Києві відбулося чергове спільне засідання повноважних Комісій від УПЦ КП та УАПЦ з об'єднання церков;

- у Києві 10-11 жовтня відбулися Архієрейські Собори УПЦ КП та УАПЦ, на яких розглядалося питання про об'єднання цих двох церков. 11 жовтня була також проведена спільна конференція єпископатів УПЦ КП та УАПЦ, в результаті якої прийнято Заключне рішення, в якому визначено орієнтовну дату проведення Об'єднавчого Собору – 19 листопада;

- 17 листопада на прес-конференції в агентстві УНІАН Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет (Денисенко) закликав духовенство і мирян Української Автокефальної Православної Церкви до єднання без згоди ієрархії УАПЦ. Він повідомив, що через позицію єпископату УАПЦ були зірвані досягнуті між церквами у вересні-жовтні цього року домовленості про об'єднання;

- 18 листопада у канцелярії Української Автокефальної Православної Церкви в Києві відбулася прес-конференція предстоятеля УАПЦ, Митрополита Київського і всієї України Мефодія (Кудрякова). Він ознайомив з точкою зору УАПЦ на причини невдалих переговорів про об'єднання в єдину Церкву з УПЦ Київського Патріархату. З його точки зору, "поєднання не стало реальністю з однієї причини: воно не побудоване з боку Патріарха Філарета у дусі любові".

Наскільки доводить викладене вище, процес утвердження Української Помісної Православної Церкви у 2005 році проходив доволі інтенсивно. На жаль, він не виправдав суспільних очікувань: бажаного єднання УПЦ КП та УАПЦ не відбулося. Проте розглядати безрезультатними зусилля духовенства, влади, громадськості у напрямку консолідації православ'я Київської традиції не доводиться. Принаймні викристалізувалися деякі тенденції як у православному, так і суспільно-політичному житті країни загалом, котрі дають розуміння ускладнень на ниві конституювання Помісної Православної Церкви в Україні. Окремі з них заслуговують особливої уваги.

По-перше, ні УПЦ КП, ні УАПЦ не володіють достатнім авторитетом (перш за все на міжнародній арені), щоб самостійно долати усі труднощі на шляху утвердження Української Помісної Православної

Церкви. Ярлик “неканонічних”, “розкольніцьких” угруповань, навішаний на них РПЦ та її підрозділом в Україні УПЦ МП, відчутно обмежує їхню свободу дій, перш за все на комунікативному горизонті.

По-друге, як УПЦ КП, так й УАПЦ є доволі залежними від політичного моменту. Згуртування помаранчевих політсил та їхня перемога на президентських виборах-2004 стимулювали об’єднавчий процес і в Українському Православ’ї. З іншого боку, непорозуміння між командою Президента В. Ющенко і командою Юлії Тимошенко, розкол у помаранчевому таборі позначилися аналогічними суперечками та взаємними обвинувачуваннями між ієрархами УПЦ КП й УАПЦ, що врешті-решт не дозволило провести Об’єднавчий Собор.

По-третє, об’єднавчому процесові УПЦ КП й УАПЦ не передувала належна попередня підготовка. Він проходить форсованими темпами “згори”. Його намагалися завершити ефективним дійством – єднанням двох церков – напередодні річниці Помаранчевої революції. Але неорганічний, відчутною мірою штучний характер акту злуки виявився настільки нестійким, що, навіть, не отримав свого логічного завершення. Замість консенсусу, до якого майже цілий рік підходили УПЦ КП та УАПЦ, усе завершилося наприкінці осені міжусобним розбратом.

По-четверте, запевнення про українськість, національну орієнтованість УПЦ МП не відповідають дійсності. Ця православна інституція перебуває не просто “у канонічному єднанні з Російською православною церквою”, але є безпосереднім її структурним елементом, а тому виступає надійним знаряддям реалізації політики останньої. Оскільки Московська патріархія не зацікавлена в утвердженні Помісної Православної Церкви в Україні, то цілком природно, що УПЦ МП керуватиметься інструкціями свого патрона і всіяко перешкоджатиме консолідації вітчизняного православ’я. Її дії особливо під час виборів (часто різняться з заявами, проголошеними ієрархами цієї церкви) – яскравий тому приклад.

По-п’яте, перспективи конституювання Української Помісної Православної Церкви багато в чому визначатимуться в подальшому результатами парламентських виборів-2006. У разі формування помаранчевої більшості у Верховній Раді України є підстави вважати, що діалог між УПЦ КП та УАПЦ буде поновлено й вестиметься активний пошук шляхів їхнього об’єднання в Помісну Церкву з подальшим міжнародним визнанням. Якщо ж в країні станеться реванш опозиції, то питання про творення Української (по духові) Помісної Православної Церкви, мабуть, доведеться відкласти на невизначений час.

У ситуації, що склалася, керівництво Української Держави може діяти, послуговуючись трьома ключовими сценаріями:

Сценарій 1. Буквально дотримуючись конституційної норми про відокремлення Церкви від Держави, остання повністю дистанціюється від процесу творення Української Помісної Православної Церкви. УПЦ КП й УАПЦ отримують шанс власними зусиллями вирішити означену проблему. Проте сподіватися, що даний варіант спрацює, не доводиться, бо ж, обидві ці інституції не володіють відповідним потенціалом. Окрім того, між єпископатом УПЦ КП й УАПЦ наявне латентне протистояння. Амбітність церковників з тієї та іншої сторони, конкуренція за духовний простір країни скоріше призведуть до чергових розколів, ніж до єднання. Якщо консолідація і можлива, то винятково ситуативна. Але цього, скажемо відверто, замало для конституювання повноцінної Помісної Православної Церкви в Україні. Невтручання Української Держави у процес утвердження Української Помісної Православної Церкви надає даному процесові невизначеного спрямування і такої ж невизначеної часової реалізації, а також надає преференції діям держави російської.

Сценарій 2. Реанімується політика попередньої влади щодо релігійної сфери з преференціями для УПЦ МП. Українська Православна Церква Московського патріархату знову починає користуватися негласною підтримкою владних структур на Всіх рівнях. Не афішоване ставлення до неї – як до “єдино канонічної”, нібито національно спрямованої православної інституції. Саме їй відводиться визначальна роль у витворенні в Україні Помісної Церкви. Політична складова такого сюжету очевидна й практично означена в першій частині даної статті. Причому така політика буде явно не в національних інтересах. Адже, замість реального утвердження Української Помісної Православної Церкви, посилюється реальна залежність Української Держави від Російської Федерації. Сама ж ідея конституювання національної помісної православної інституції при цьому перетворюється на звичайну ілюзію, користь від якої матиме хіба що та ж Росія.

Сценарій 3. Український Президент, Уряд і Парламент засвідчують свою прихильність до церков Київської православної традиції. Тільки за таких умов видається можливим успішне втілення в життя ідеї утвердження національно орієнтованої Помісної Православної Церкви. Оскільки даний варіант цілком відповідає стратегії національного розвитку, то його бажано було б взяти за основу керівництву Української Держави й виходити з наступного:

1. Утвердження Української Помісної Православної Церкви – це не просто данина багатівіковій традиції чи формальне наслідування досвіду тих держав, де православ’я виступає домінуючим

віросповіданням. Це, насамперед, прагматична вимога сьогодення, від успішної реалізації якої залежить стратегія національного поступу Українського народу. Іншими словами – його незалежність. Не можна розбудовувати незалежну Україну, допускаючи серйозний контроль над власним духовно-інформаційним простором з боку зарубіжних релігійно-політичних центрів. До таких, зокрема, належить РПЦ, яка поширює свій вплив на український соціум першочергово завдяки присутності у ньому УПЦ МП.

2. Підтримка владою національно орієнтованих православних інституцій – УПЦ КП та УАПЦ – свідчення її патріотичності. Не йдеться про втручання у внутрішні справи Церкви, а лише про сприяння держави визначеним релігійним організаціям задля якомога швидшого розв'язання ними найактуальніших проблем. У даному випадку до розряду таких відноситься формування позитивного міжнародного іміджу православних юрисдикцій Київської традиції, а відтак і їхнього статусу. Без допомоги влади останні неспроможні вирішити дану проблему самостійно, оскільки має місце потужна спрямована зовнішня протидія їй.

3. Українські реалії засвідчують, що об'єднання частини парафій УПЦ МП з УАПЦ в УПЦ КП у першій половині 90-х років виявилось доволі нетривким. Через короткий проміжок часу сформований симбіоз знову розпався на дві юрисдикції – УПЦ КП й УАПЦ. Враховуючи нинішню нестабільну ситуацію в середовищі останньої, наявні в ній розколи, постійні конфлікти між ієрархами цієї Церкви, ймовірно припустити, що з конструктивним потенціалом в лоні УАПЦ не все гаразд. І навряд чи щось зміниться на краще найближчим часом. Тому, щоб уникнути непотрібних ситуативних утворень, доречно надалі в якості фундаменту конституювання Помісної Православної Церкви в Україні орієнтуватися лише на УПЦ КП.

4. Процеси, котрі відбуваються у православному середовищі України, повинні бути зрозумілими для її громадян. Але із цим розумінням є проблеми. Одна з причин неадекватного сприйняття ситуації – невідповідні суті релігійних організацій назви. Так, найменування “Українська православна церква” зовсім не відтворює істинну природу цієї структури, що, безумовно, вводить в оману мільйони віруючих громадян України. Тому необхідні відповідні кореляції на всіх рівнях (влади, освіти, ЗМІ тощо).

Оскільки УПЦ МП – структурна одиниця РПЦ, то відповідний їй статус має бути відображений і в назві. Але особливе завдання української влади полягає в тому, щоби донести повноцінну інформацію до всіх своїх громадян, які мають конституційне право на об'єктивну інформацію.

5. На порядку денному перебуває питання про трансформацію української моделі державно-церковних відносин. Перехід від сепаратної до конкордатної системи взаємин між Українською Державою та релігійними організаціями дозволить навести лад у конфесійному просторі країни. Більше того, з'явиться реальна можливість диференціювати діючі на українських теренах конфесії з урахуванням їхнього внеску у розвиток національної держави, культури, духовності тощо.

Наступний логічний крок, котрий передбачений конкордатною моделлю, – визначення нинішнього місця та ролі тієї чи іншої церкви, релігійного об'єднання в суспільному житті України. Цей момент особливо важливий, оскільки безпосередньо пов'язаний з виведенням на передній план православних церков Київської традиції.

Система конкордатів дасть змогу з допомогою чітких юридичних інструментів упорядкувати державно-церковні відносини з однозначним унормуванням прав і обов'язків договірних сторін.

Реалізація означеної політики здатна призвести уже в недалекому майбутньому до конституювання Української Помісної Православної Церкви, що нарешті звільнить Український народ від духовно-культурного рабства й стане могутнім чинником вільного розвитку українського суспільства та реальної його інтеграції в Об'єднану Європу.

Г. Друзенко*

Події року 2005 у державно-релігійних взаєминах: юридичний аналіз

На тлі газової та політичної кризи, якою 2006 рік увірвався в наше життя, якимось відійшло в тінь традиційне підбиття підсумків року, що минув. Проте українці живуть не газом єдиним, а отже в річищі сталої традиції спробуємо проаналізувати, що сталося у державно-церковних стосунках 2005 року.

Серед найважливіших подій слід виокремити, на мій погляд, такі:

1. Ліквідація Державного комітету України у справах релігій.
2. Спроби вищого керівництва України активізувати роль Вселенського Патріарха Варфоломія у розв'язанні міжправославного конфлікту в Україні.

---

* Юридичний радник Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції, віце-президент Інституту європейської інтеграції (Ряшів, Польща). (друкується за: risu.org.ua).